

Minósz anyja

A társadalmilag létrehozott valóságra vonatkozó tudásunk képtelenségeire derít fényt Gyurgyák János nemrég megjelent Európa-könyve. Nap mint szajkózzuk a szót, „Európa”, anélkül, hogy az általa jelölt elképesztően sokrétű történeti, vallási, kulturális, társadalmi, személyes szövevénybe belegondolnánk. Ha valami pontosat, kétség nélkül igazat akarunk mondani Európáról, akkor csak annyira telik, hogy Európa Agénór föníciai király lánya volt, akit Zeusz elrabolt, teherbe ejtett, majd megszülte a zúrós életű Minósz, Kréta királyát. Minósz isteni származékként azt hitte, hogy mindent megengedhet magának. Irigy és féltékeny uralkodó volt. Szabad idejében fiúkat hajkurászott. Felesége, Pasziphaé beleszeretett egy bikába. A szerelemből egy emberevő szörnyeteg, Minótauroszt született, akit Minósz a Labürinthosban rejtett el. Ott ölte meg a bátor athéni királyfi, Thészeusz. Minósz öröksége baljós árnyékként vetül a kontinensre, mely Minósz anyjáról kapta nevét.

Gyurgyák hősiesen küzd a tárgy természetéből adódó zűrzavarokkal, amelyek lehetetlenné teszik a tárgy megismerését. Amit Babits mond a magyarság vizsgálatának nehézségeiről, elmondhatjuk az európaiság talányáról is: „Itt minden egyformán középpont, s minden egyformán lehet kiindulás.” Mintha a kvantummechanika világában járnánk, ahol semmi sem bizonyos, minden s mindennek az ellenkezője megtör-

ténhet, attól függően, hogy ki milyen eszközzel mit figyel meg.

Az analógia lényege, hogy mind az egészen kicsiny részecskék világában, mind az Európaként megnevezett világban a szabadság az uralkodó alapelv. Európa a szabadság földje.

Gyurgyák János a szakirodalom jeles művelőit kijegyzetelve lelkiismeretesen végigzongorázza a lehetséges Európa-meghatározásokat, de egyiket sem találja kielégítőnek. A zavar már a látszólag kézenfekvő földrajzi meghatározás esetében előbukik. Európa nyugati határa egyértelmű. Nincs arról vita, hogy a földrészt nyugatról az Atlanti-óceán határolja. Jóval bizonytalanabb annak a kérdésnek az eldöntése, hogy hol van Európa keleti határa. Hol végződik Európa, s hol kezdődik Ázsia? A két kontinens közötti határ meghatározásának problémáját az orosz cári kormányzat egyik hivatalnoka kegyetlen humorral úgy oldotta meg, hogy valahol Jekatyerinburg és Tyumen között kitzúzetett egy póznát, amelyen a Szibériába hurcolt száműzöttek okulására ott volt a felirat: „Itt kezdődik Ázsia”. Gyurgyák idézi egy oxfordi származású földrajzprofesszor dialektikus megfogalmazását, miszerint „Európa határai az árapály mintájára működnek, hol előretörnek, hol pedig visszahúzódnak.”

A földrajzi meghatározás tehát csődöt mond. Következnek a történeti megközelítések, melyek tág teret adnak a történetírói képzeletnek. Sok ezerre tehető azoknak a történéseknek a száma, akik életük

során Európa meghatározására vállalkoztak. Nyilván lehetne bírálni Gyurgyák mintaválasztását, aki hat történészt, két lengyelt, két magyart, egy franciát és egy angolt választott ki a sokból. Az eredmény nem lehetett volna akkor sem más, ha a szerző nem hat, hanem hatszor hat történész munkáit elemezi. Európa lényegét mindegyik szerző másban látja, ugyanakkor az elemek, amelyek mindegyik szerző írásaiban megtalálhatók, azonosak. A legfontosabb, mindenki számára nyilvánvalónak tűnő elem a *szabadság*, mely az európaiak életét dinamizálja, örökös mozgásban tartja. Innen a nyugtalanság, a keresés, az újítás, a soha meg nem állás, mely az európai társadalmak múltbeli élet- és versenyképességét a történészek szerint magyarázza. Abban is konszenzus van a történészek között, hogy mindez az antikvitásban megszületett görög és római szellemi hagyományból ered, ami utóbb kiegészült a kereszténység erkölcsi és a felvilágosodás filozófiai örökségével. (Különös, hogy a zsidó örökséget kevésbé emlegetik a szerzők.)

A ma élő európaiak nem sokban különböznek az Európa meghatározására képtelen földrajztudósoktól és történészeketől. Gyurgyák szociológiai felmérésekből származó adatokat idéz, melyek szerint a megkérdezettek, bármely európai országban éljenek is, alig vagy semmit sem tudnak az unióról, melynek állampolgárai, s a kevéske tudás langyos érzelmekkel, lankadt aktivitással társul. Az Európában ma élő emberek alig egytizede gondol magára európaiként.

Ha Európa, akkor Spengler. A könyv teljes fejezetet szentel Oswald Spengler megjelenése idején bestsellernek számító kultúrfilozófiai művé-

nek, melyben a nézeteit utóbb revidelő szerző megjósolja az európaiként azonosított nyugati civilizáció bukását. Spengler európai ideáltípusa az ízig-vérig német *Faust*, aki az ördöggel köt szövetséget, hogy teljes életet élhessen. A választás telitalálat, Thomas Mann-nak is megtetszett. Spengler bemutatását Vico ismertetése követi, akiben Gyurgyák Spengler előfutárát véli felfedezni. Felbukkan Toynbee, aki a civilizációk életéről, haláláról jóval racionálisabban gondolkodik. Toynbee szerint Európának akkor van jövője, ha azt teszi, amit a múltban mindig is: a kihívásokra megfelelő választ ad, azaz alkalmazkodik. Danyilevszkij perspektívájából nézve Európa az, ami nem Oroszország. Meglepő, hogy a különbség Danyilevszkij szerint abban van, hogy Európa erőszakos, de Oroszország nem az. A Rettetgett Iván országában felnőtt ember szájából az efféle megállapítás eléggé ironikusnak hat. Gyurgyák könyvében itt bukkan fel először a meghatározásprobléma maga választotta megoldása, mely Európa létét a német és az orosz történeti és kulturális terek szorításában képzele el.

Helyes döntés volt Gyurgyák részéről, hogy az európai történelem labirintusában való tévelygés helyett egy eseménysorozatot választott ki, mely alkalmas az európai kórtörténet minden nyavalyájának szemléltetésére. Az első világháborút az európai nagyhatalmak robbantották ki, nem sejtve, hogy egymáshoz intézett hadüzeneteikkel saját halálos ítéletüket írják alá. Kooperációra és egymás iránti bizalomra képtelenek lévén beteljesedett rajtuk a Neumann–Morgenstern által leírt játszmaelmélet végzete. Akár a győztesek, akár a

vesztesek oldalán találta őket a háború vége, mindegyikük veszített.

A könyv bőséggel szemléli az első világháborúval foglalkozó műveket, melyek mindegyike ugyanazt mondja, ha különböző hangsúlyokkal is: „Isten meghalt.” Eltűnt a normalitás, a rendkívüli vált mindennapossá, szabad prédává lettek az állam által a legkülönbözőbb ürügyekkel kipécézett emberek. Európa fia, Minósz szilaj és brutális szelleme jutott uralomra, és a földrész országait újra háborúba hajszolta.

A második világháború azonban fordulatot hozott. A háborút követően a korábbi ősellenségek, a franciák meg a németek megállapodásra jutottak, és 1951-ben létrehozták a későbbi Európai Unió magját, az Európai Szén- és Acélközösséget. A szervezet lassan, folyamatosan további országokkal bővült, egyre több és több funkcióra terjedt ki tevékenységi köre, de soha nem volt nyilvánvaló, hogy mi végre a mozgás. A folyamat mozgatói mintha Bernstein más összefüggésben mondott jelszavát követték volna, miszerint „a végső cél, bármi legyen is, számomra semmi, a mozgalom minden”. A könyv legjobb része, amikor Gyurgyák az eurokrata nyelven is semmitmondó „ever closer union” kifejezés értelmét próbálja kihámozni az 1951 óta tartó változásokból, melyek ha akadozva, meg-megállva is, de a központi befolyás egyre növekvő szerepét mutatják. A lopakodó központi befolyás jellege megállapíthatatlan. A központ ereje ahhoz gyenge, hogy a tagállamok nemzeti szuverenitását felülírja, de ahhoz erős, hogy a nemzetállamok akarva-akaratlan visszafordíthatatlanul egyfelé mozogjanak. Hibrid, csepp-

folyós, komplex szervezet a végeredmény, melyről nem lehet eldönteni, hogy pontosan micsoda.

Gyurgyák osztja a nemrég elhunyt kiváló szociológus, Zygmunt Bauman nézetét, mely szerint az unió egészében véve sikertörténet. Tartós békét teremtett az európai nemzeteknek, és szabadságot meg szociális biztonságot adott az európai polgároknak. A jövőt azonban beárnyékolja, hogy Európa világban elfoglalt helye folyamatosan romlik. Az európai országok népessége öregszik, stagnál, miközben a világ népessége nő és fiatalodik. Európa súlya a világgazdaságban csökken. Faust elköltözött Európából.

A könyv két utolsó fejezete a németekkel és az oroszokkal foglalkozik, azt sugallva, hogy Európa sorsa keleti határai mentén dől majd el. A németek még Európában, az oroszok fél lábbal már Ázsiában vannak. A németek Európa kritikus fontosságú szereplői. Későn érkeztek, s erejük is későn vált nyilvánvalóvá. A nyugtalanság, az erőszakosság, a bizonytalanság külön útra vitte a németeket, akik kétszer is főszereplőivé váltak a világháborúknak. Gyurgyák Meinecke, Elias, Nolte, Lukács György és Thomas Mann írásai alapján árnyalt képet rajzol a németekről mint európai népről, mellyel vezetői 1933 és 1945 között az európaiság lényegét adó kereszténységet, humanizmust és felvilágosodást megtagadtatták. Csak sajnálni tudjuk, a szerzővel együtt, hogy Bibó István német hisztériáról írt gondolatai nem jutottak, nem juthattak el a nyilvánossághoz keletkezésük idejében. Bibó vonatkozó műve csak évtizedekkel a keletkezése után, 1980-ban jelent meg magyarul, ami eleve lehetetlenné tette, hogy kiváltsa azt a hatást, amelyet megérdemelt volna.

A második világháború után azonban bekövetkezett a csoda, ami a németek újjászületését hozta, visszatérítve őket Európa főújtjára. A kérdés, melyre se Gyurgyák, se más ma még nem tudja a választ, hogy mi lesz Németország szerepe a 21. század Európájában.

Az oroszok számára Nagy Péter óta Európa a vágy titokzatos tárgya, mely annál távolabb került, minél közelebb mentek hozzá. Gyurgyák részletesen ismerteti a cár által örültké nyilvánított Csaadajev gondolatát, mely szerint Oroszország sem nem keleti, sem nem nyugati, sehova sem tartozva lebeg a semmiben. Voltak, akik ebből azt a következtetést vonták le, hogy Oroszország helye

Nyugaton kell hogy legyen, míg mások szerint Oroszországot nyugati ésszel megérteni nem lehet, az oroszoknak önmagukban kell hinniük, akkor lesznek hűek önmagukhoz.

A csattanó ezután következik. Gyurgyák előássa az oroszok Európa-komplexusának ellenszerét, az Eurázsia-gondolatot, melyben a mai Oroszország megtalálta a maga identitását. A megoldást az orosz kétfejű sas jelképezi, melynek egyik feje Európára, a másik feje Ázsiára néz.

Nem könnyű olvasmány Gyurgyák János Európa-könyve. Rengeteg a szerző, sok a gondolat, de sem a szerzők, sem a gondolatok nem mutatnak egy irányba. Inkább a kétségek, mintsem a bizonyosságok számát

gyarapítják. A könyv elolvasása után két fogyatékoság mindenképpen szembeötlő. Az egyik a magyar szakirodalom teljes mellőzése. Bibó és Szűcs Jenő méltóképpen szerepel, de senki más rajtuk kívül, se a régiek, se az újak közül. Gyurgyák kutatott

Londonban, Moszkvában, Berlinben, Bécsben, még New Yorkban is, de Budapest kimaradt állomáshelyei közül. Mintha a *private scholar* Gyurgyák nem tartaná magát a magyar tudományosság résztvevőjének.

A másik fogyatékoság súlyosabb. Ha végiggondoljuk a könyv hat fejezetében elmondottakat, óhatatlanul feltűnik a hetedik fejezet hiánya, amelyben Európa nem európaiakban kialakult képei-

vel ismerkedhetnénk meg. Egyszerű szociálpszichológiai igazság, hogy a saját identitás a másik tekintetében fürödve ismerszik meg igazán. Európa akkor van, ha találkozik azzal, ami nem Európa. A kínai, arab, török, indiai, amerikai, afrikai Európa-képek ismerete sokban hozzájárulhatott volna ahhoz, hogy lássuk azt az Európát, amelyet a másik nélkül nem láthatunk. Az identitás viszonyjelenség. Európa, ha tudja, ha nem, azáltal az, ami, hogy a nem európaiak Európának tartják. Az ő szempontjuk nélkül Európa hiába nézegeti magát Narkisszoszként múltja tükrében, nem jut közelebb saját magához. Az út önmagunkhoz azokon keresztül vezet, akik nem mi vagyunk.

